

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ВИМІРИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Анотація. В статті проаналізовані основні характеристики процесу глобалізації - ріст світової торгівлі, зростання мобільності фінансового капіталу і ТНК та їх вплив на світове господарство і економіку окремих країн. Розглянуті проблеми зростаючої взаємозалежності в глобальному світі, зокрема нерівномірність соціально-економічного розвитку країн і регіонів світу та необхідність створення системи глобального управління.

Ключові слова: глобалізація економіки, світова торгівля, фінансовий капітал, транснаціональні корпорації, міжнародні організації.

Аннотация. В статье проанализированы основные характеристики процесса глобализации - рост мировой торговли, рост мобильности финансового капитала и ТНК и их влияние на мировое хозяйство и экономику отдельных стран. Рассмотрены проблемы возрастающей взаимозависимости в глобальном мире, в частности неравномерность социально-экономического развития стран и регионов мира и необходимость создания системы глобального управления.

Ключевые слова: глобализация экономики, мировая торговля, финансовый капитал, транснациональные корпорации, международные организации.

Annotation The article analyses the basic characteristics of the globalization process – the growth of global trade, the rising mobility of financial capital and transnational corporations, and their impact on the world economy and separate national economies. It covers the issues of the enhancing mutual dependence in the global world, in particular the differing rates of social and economic development of countries and regions, as well as the necessity to set up a system of global governance.

Key words: economic globalization, global trade, financial capital, transnational corporations, international organizations.

Вступна частина. В кінці ХХ ст. в розвитку людської цивілізації чітко проявилися тенденції до зближення країн і народів, до формування єдиного економічного та інформаційного простору, які стали називати терміном "глобалізація". Вважається, що першим його застосував Р. Робертсон у 1983р. і першим дав тлумачення цього поняття. За іншою версією цей термін вперше застосував Т.Левітт у статті, опублікованій в «Harvard Business Review» у тому ж році. В обох випадках мова йде про розвиток інтеграційного процесу світового масштабу. Багато вчених пов'язують глобалізацію саме з якісно новими рівнями інтегрованості, цілісності і взаємозалежності світу. Можна стверджувати, що процес глобалізації означає формування взаємозалежного світу, у якому стираються географічні границі соціальних і культурних спільнот. Тому глобалізацію можна визначити і як становлення єдиного світу.

За останні десятиріччя глобалізація стала однією з центральних проблем економічних, філософських, історичних, суспільствознавчих, соціологічних і політологічних досліджень вченими усього світу, оскільки процес глобалізації має неоднозначний вплив на розвиток продуктивних сил, людського суспільства, країн та регіонів світу. Тому надто важливим є не лише вивчення впливу цього процесу на всі сторони людського буття, але й розробка механізмів управління глобальними процесами на національному та глобальному рівні з метою запобігання загострення протиріч сучасного світу.

Виклад основного матеріалу. Як відзначають вчені, глобалізацію виявилось важко визначити концептуально і показати емпірично. Проте, існує сформоване розуміння рушійних сил, сутності і проблем даного процесу. Узагальнення якісних і кількісних змін, що відбуваються у світовій економіці, дозволяють виявити суттєві зміни у світовому розвитку, чого не спостерігалось за останні 150 років.

Насамперед, відбувається помітне зростання трансграничного руху товарів, послуг, людей та ідей. Так, традиційний показник торгової інтеграції – відношення обсягу глобальної торгівлі до ВВП – в 1913р. досягав 22%, що було різким зростанням порівняно з двохвідсотковим оціночним показником 1800р. Зараз відношення обсягу глобальної торгівлі до ВВП перевищує 56% [1,43].

В останні роки минулого століття світовий експорт збільшувався в 1,5–2 рази швидше валового продукту. При цьому необхідно відзначити ту обставину, що відрізняє інтенсивний розвиток торгівлі на початку ХХ ст. і в його кінці – це зростаюча частка експорту в ВВП країн світу, що стало результатом зниження торгових бар'єрів і скорочення транспортних витрат.

Другою важливою рисою глобальної економіки є бурхливий розвиток транснаціональних корпорацій. В

кінці XX століття у світі нараховувалося близько 53 тис. ТНК із 450 тис. іноземних філій і обсягом глобальних продажів у розмірі 9,5 трлн. дол., на які припадало приблизно 20–30 % загальносвітового виробництва і 66–70 % світової торгівлі [2,67]. Сьогодні 500 найбільших ТНК забезпечують більш 1/4 загальносвітового виробництва товарів і послуг, їх частка в експорті промислової продукції досягає 1/3, а в торгівлі технологіями й управлінськими послугами – 4/5.

Найбільш динамічні процеси в умовах розвитку глобалізації відбуваються у фінансовій сфері. Розвиток міжнародних фінансових ринків одержав значний поштовх у 80-і рр. Незважаючи на періодичні кризи, розвиток міжнародних ринків капіталу можна охарактеризувати як глобальні. Річна торгівля валютою складає близько 400 трлн. дол., у 80 разів перевищуючи світову торгівлю товарами (у 1973 р. це співвідношення було дворазовим) [3,53]. Обороти на міжнародному фондовому і валютному ринках у десятки, а то і сотні разів перевищують торгові обороти. Експорт капіталів у вигляді прямих інвестицій росте в 2–3 рази швидше, ніж світова торгівля.

Хоча процес глобалізації розвивається не так давно, вже можна виділити характерні його риси. Серед основних показників глобалізованості світової економіки виділяють:

- обсяг інтернаціоналізованого (міжнародного) виробництва товарів і послуг, темпи його росту в порівнянні з обсягом і темпами росту всього валового продукту світу;
- обсяг і динаміка прямих іноземних інвестицій у порівнянні з обсягом і динамікою всіх інвестицій;
- обсяг і динаміка міжнародної централізації капіталу (у вигляді міжнародних злиттів і поглинань компаній) у порівнянні з загальними даними про централізацію капіталу;
- обсяг і динаміка великих, комплексних міжнародних інвестиційних проектів у порівнянні з загальними масштабами подібних проектів;
- обсяг міжнародної торгівлі товарами і послугами і темпи її росту в порівнянні з валовим продуктом;
- дані про міжнародні операції з патентами, ліцензіями, ноу-хау;
- обсяг і динаміка міжнародних операцій банків і інших кредитних установ у порівнянні з загальним обсягом і динамікою всіх їхніх операцій;
- обсяг і динаміка міжнародних фондових ринків у порівнянні з загальним обсягом цих ринків і темпами їхнього росту [4,78].

Важливим чинником процесу глобалізації став розвиток комунікацій і нових інформаційних технологій, зокрема, Інтернет. Вони дозволяють миттєво переміщати інформацію і багатомільярдні суми грошей у будь-який кінець світу, а швидкість поширення великих обсягів інформації набагато перевищує можливості пересування товарів і людей, у результаті чого створюється глобальний інформаційний простір, що швидко освоюється людиною. Зараз понад 2 млрд. чол. у світі є користувачами Інтернет. Особливо динамічно поширюється цей процес в країнах, що розвиваються, де в період з 2000 по 2012 р. середньорічний ріст числа користувачів Інтернету в 60 країнах з населення в 1 млн. чол. перевищує 30%. [1,15].

Процес глобалізації супроводжується бурхливим розвитком міграційних процесів. Якщо 40 років тому щорічний ріст міжнародної міграції становив 70 млн. чол. на рік, то зараз – понад 200 млн. мігрантів. І ця тенденція збережеться в XXI ст.

Внаслідок розвитку міжнародних комунікацій і врегулювання багатьох міжнародних політичних, етнічних і воєнних конфліктів динамічного розвитку набув міжнародний туризм, який став однією з найбільш конкурентоспроможних галузей на світовому ринку послуг, на долю якого припадає 30% світового експорту комерційних послуг. Лише в 2010 р. туристи витратили на подорожі близько 1 млрд. дол. США. Зараз щороку понад мільярд людей подорожує за кордоном, а за прогнозами Всесвітньої туристичної організації ООН, до 2020 р. у світі буде реєструватися майже 1,5 млрд. перетинів кордонів туристами [1,47].

Внаслідок прогресу в сфері охорони здоров'я і реалізації політики, спрямованої на забезпечення людського розвитку, збільшилася тривалість і якість життя мільйонів людей, зросла чисельність населення світу. Так, в період з 1970 по 2011 р. населення світу зросло з 3,6 до 7 млрд. чол.

Дослідження наслідків процесу глобалізації, у тому числі транс-націоналізації виробництва, посилення фінансових і інвестиційних потоків, товарів і послуг, дозволяє відмітити низку позитивних тенденцій у світовому розвитку. Зокрема, швидке економічне зростання в багатьох країнах в результаті відкриття ринків для міжнародної торгівлі, зростаючої їх гнучкості, зростання обсягів іноземних інвестицій та поширення новітніх технологій сприяли створенню мільйонів робочих місць, підвищенню рівня життя населення, суттєвому розширенню асортименту доступних споживчих товарів. Поширення комунікацій і новітніх засобів зв'язку стимулювали вільне поширення інформації в раніше закритих суспільствах. Причому, найбільш швидко країни, з врахуванням їх більш низького вихідного рівня, росли швидше. Це особливо помітно на прикладі країн, що розвиваються, які в період з 1980 по 2010 р. підвищили свою частку у світовій торгівлі товарами з 25 до 47%, а в світовому обсязі виробництва – з 33 до 45% [1,2].

Оцінюючи вплив процесу глобалізації на світовий розвиток, Дж. Стігліц відмічає, що відкриття ринків для міжнародної торгівлі допомогло багатьом країнам здійснити набагато більш швидке економічне зростання, ніж це могло бути в іншому випадку. Стимульований експортом ріст був центральним пунктом промислової політики, що збагатив значну частину країн Азії і суттєво покращив життя мільйонів людей.

Завдяки глобалізації збільшилась тривалість життя у багатьох народів світу, підвищився їх життєвий рівень. Глобалізація зменшила почуття ізоляції, яке гостро відчувалося в країнах, що розвиваються, і відкрила багатьом з них доступ до знань в такому масштабі, який на порядок вище можливостей навіть найбагатших жителів будь-якої країни сто років тому [5,22].

Економічний підйом, інвестиції в розвиток освіти і людських ресурсів в країнах, що розвиваються, супроводжується масштабним скороченням бідності. Зокрема, частка людей, що живуть в крайній бідності, радикально зменшилася в Бразилії з 17,2% населення в 1990 р. до 6,1% в 2009 р., Індії – з 49,4% в 1983 р. до 32,7% в 2010 р., а Китаї – з 60,2% в 1990 р. до 13,1% в 2008 р. [1,13].

Позитивний вплив на соціально-економічний розвиток країн мало поширення ТНК. В зв'язку з цим актуальні висновки А.Дж.Тойнбі, який відмічав, що успішна експансія західної цивілізації за власні цивілізаційні межі підтовхувала країни, що є об'єктом такої експансії, до модернізації, пов'язаної із засвоєнням деяких особливих елементів західної цивілізації. Модернізація і перетворення полягали, з одного боку, в пристосуванні форм масового виробництва до місцевої цивілізаційної специфіки а, значить, в просуванні техніки і технології Заходу в нові соціокультурні регіони, а з іншого – в освоєнні політичних форм сучасної демократії [6].

Під впливом глобальних процесів надто швидко відбуваються безпрецедентні за своїми темпами і масштабами зміни, які впливають на баланс глобальної економічної могутності. Так, Великобританії – країні, де почалася Промислова революція, – знадобилося 150 років, щоб подвоїти обсяг виробництва на душу населення, а США, які підключилися до промислового розвитку пізніше, знадобилося на це 50 років. Водночас Китай і Індія подвоїли обсяг виробництва на душу населення менше ніж за 20 років. Таке динамічне зростання привело до того, що вперше за останні 150 років сукупний обсяг виробництва трьох провідних економік країн, що розвиваються – Бразилії, Індії та Китаю – майже рівний сумі ВВП країн, що завжди посідали провідні позиції серед промислово розвинутих країн – Німеччини, Італії, Канади, Сполученого Королівства, США і Франції. Якщо в 1950 р. частка Китаю, Індії та Бразилії складала лише 10% світової економіки, то, за прогнозами ООН, до 2050 р. їх частка зросте вже до 40% всього світового обсягу виробництва [1,13].

В цілому глобальні ринки, глобальні технології, глобальні ідеї і глобальна солідарність можуть збагатити життя людей в усіх країнах та значно розширити можливості вибору. Ріст взаємозалежності між людьми стимулює формування спільних цінностей і сприяння розвитку людини в глобальному масштабі.

Відмічаючи позитивні сторони процесу глобалізації, необхідно враховувати нові проблеми і протиріччя, породжені цим процесом. Найперше, разом з ростом взаємозалежності зростає і взаємна вразливість різних країн світу, що загострює проблеми національної, економічної, соціальної і воєнної безпеки. В нинішніх умовах характерним стає більш швидке і масштабне поширення кризових явищ у світовій економіці, що виразно продемонстрували світова фінансова криза в 1997–1999 рр., а також глобальний економічний спад 2001–2002 рр. та світова фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. Зростає загроза міжнародного тероризму, відмічається швидке поширення нових небезпечних хвороб. Поява все більш витончених комп'ютерних вірусів загрожує збоями в роботі глобальних комп'ютерних систем. Різниця в релігійній і культурній ідентифікації є джерелом напруженості між країнами і народами. Суперництво націоналістичних устремлень створює загрозу колективній безпеці. І цей перелік нових глобальних загроз можна продовжити.

Крім того, глобальна економіка характеризується фундаментальною асиметрією. Світовий розвиток завжди відбувався стрибкоподібно, змінюючи лідерів і тягнучи за собою зростаючу диференціацію матеріального становища жителів планети і нерівномірність економічного розвитку країн. І тисячу, і дві тисячі років тому практично в усіх країнах тодішнього світу відмічалися відмінності в рівні розвитку, проте вони були невеликими, а сам рівень дуже низьким. Помітний розрив у розвитку стався в XIX столітті. Якщо в 1820 р. Західна Європа, Північна Америка, Японія, Австралія і Нова Зеландія мали дохід на душу населення, що перевищував середній дохід решти світу приблизно в два рази, то тепер це співвідношення становить 7:1. Відмінності в темпах росту в різних країнах призвели до того, що в наш час виробництво на душу населення Північної Америки майже в 4 рази вище середньосвітового показника, а в Африці – в 4 рази нижче. Решта світу знаходиться між цими двома полюсами. Ця різниця виникла в значній мірі за останні два століття [7, 191].

В епоху глобалізації зберігається і посилюється тенденція збільшення розриву не лише в економічному відношенні, а й в рівні добробуту країн і регіонів світу. За даними ООН, дохід найбагатшого 1% населення світу рівний доходу 57% найбідніших жителів планети, а доходи найбагатших 5% світового народонаселення в 114 разів перевищують доходи найбідніших 5%. Спостерігається вражаючий розрив між найбагатшою країною світу – США і рештою країн, де дохід 25 млн. найбагатших американців рівний доходу 2 млрд. людей в найбіднішій частині світу.

Не випадково боротьба з бідністю в глобальному масштабі була визначена як перша із Цілей ООН в області розвитку, сформульованих в Декларації тисячоліття, яка передбачала скорочення вдвічі частки людей, що живуть менш ніж на 1,25 дол. США в день. Ця ціль завдяки зусиллям як самх країн, так і міжнародних організацій, міжнародної спільноти була досягнута за три роки раніше до встановленого строку. Однак, ще й зараз, за оцінками ООН, майже 1,57 млрд. чол., або понад 30% населення в 104 странах

світу, живуть в умовах багатомірної бідності, яка вимірюється як інтенсивність видів депривації людини в галузі охорони здоров'я, освіти і рівня життя.

Посилення тенденцій глобалізації, зростання економічної і політичної взаємозалежності країн і регіонів світу, необхідність вирішення цілої низки глобальних проблем обумовлюють необхідність формування глобальних інститутів. З іншого боку, ефективне вирішення деяких проблем виходить за межі потенціалу окремих держав. В числі таких проблем – міжнародна міграція, справедливі правила торгівлі та інвестицій, а також глобальні ризики, і, найперше, збереження довкілля, розвиток інновацій, суспільні цінності, людський розвиток, починаючи зі здоров'я, освіти та засобів до існування і закінчуючи особистою свободою.

Саме ці пріоритети знайшли відображення в Декларації, прийнятій на Самміті тисячоліття ООН – найкрупнішому форумі світових лідерів в історії людства, що відбувся у 2000р. В Декларації підкреслювалося, що глобалізація може набути цілком всеохоплюючого і справедливого характеру лише шляхом широкомасштабних і наполегливих зусиль з формування спільного майбутнього, заснованого на спільній приналежності до роду людського в усьому його розмаїтті.

Існуючі зараз інститути і принципи міжнародного управління потребують переосмислення і перебудови, щоб забезпечити довгостроковий процес розвитку. Адже багато з них були розроблені відповідно до світового порядку, що встановився після Другої світової війни, і не відповідають реаліям ХХІ століття, насамперед, зміні балансу глобальної демографічної ситуації, розподілу багатства і геополітичного впливу. Міжнародні інституції повинні адаптуватися до нових умов та забезпечити адекватне надання глобальних суспільних благ для протидії глобальним і регіональним викликам, реагувати на зростаючу потребу в підвищенні соціальної справедливості і стійкості, розробити правила, які б захищали права мігрантів і забезпечували погоджені міжнародні норми стосовно потоку іммігрантів між країною походження і приймаючою країною. Для цього основні міжнародні інститути повинні бути більш репрезентативними, прозорими і підзвітними. Бреттон-Вудські заклади, регіональні банки розвитку і навіть система ООН ризикують втратити своє значення, якщо не зможуть адекватно представляти всі країни-члени і їх народи.

Водночас зараз багато країн, що розвиваються, в глобальних інститутах представлені мало, незважаючи на те, що помітно зростає їх вплив на формування міжнародної політики. Наприклад, у Китаю, який є другою за величиною економікою світу і накопичив 3 трлн. дол. США іноземних золотовалютних резервів, квота голосів у Всесвітньому банку (3,35 %) менше, ніж у Франції і Сполученому Королівстві.

Просування десятків країн і мільярдів людей вгору по сходинах розвитку, що відбувається в наш час, має безпосередній вплив на добробут і загальний прогрес людства в усіх країнах і регіонах світу, включаючи як найменш розвинуті країни, так і найбільш могутні економіки світу. Тому актуальним є залучення значних фінансових, технологічних і людських ресурсів цих країн до вирішення низки глобальних проблем,

Вже зараз країни, що розвиваються, відіграють помітну роль в Бреттон-Вудських закладах і глобальних діалогах через самміти глав держав «Групи 20», що включає найкрупніші економіки країн, що розвиваються – Аргентину, Бразилію, Індію, Індонезію, Китай, Корею, Мексику. Для деяких країн, що розвиваються, відкрите членство в ОЕСР. Це важливо для забезпечення розвитку людського потенціалу і стійкого прогресу людського розвитку в країнах, де проживає переважна більшість населення світу. Ріст впливу країн, що розвиваються, на формування міжнародної політики помітно зростає і яскраво проявився під час фінансової кризи 2008р. Якщо раніше фінансові рішення приймалися лише провідними промисловими державами, то в даному випадку ключову роль відіграли саме країни «Групи 20».

Висновки. Все вищевикладене дозволяє зробити висновок, про те, що перед світовою спільнотою стоїть задача створення ефективної системи глобального управління, яка б враховувала міжнародні і національні інтереси, інтереси бідних і багатих країн, сприяла розвитку людського потенціалу, подоланню існуючого в наш час величезного розриву в соціально-економічному розвитку країн і регіонів світу. Для того, щоб глобальне регулювання було ефективним, повинні сформуватися спільні цінності, стандарти і позиції. Наріжним каменем системи глобального регулювання і керівними принципами процесу глобалізації повинні стати основні цінності – свобода, справедливість, рівність, толерантність, що лежать в основі Статуту ООН і Загальної декларації прав людини.

Список використаних джерел:

1. *Возвышение Юга: человеческий прогресс в многообразном мире.* – UNDP. Human Development Report 2013. – New York – Oxford: Oxford University Press, 2013.
2. *Постиндустриальный мир и Россия.* – М., Эдиториал, 2001.
3. *Грани глобализации. Трудные вопросы современного развития.* М., Международный общественный фонд социально-экономических и политических исследований (Горбачев – Фонд). М., Альпина Паблишер, 2003.
4. *Долгов С.И. Глобализация экономики: новое слово или новое явление.* – М., Экономика, 1998.
5. *Стиглиц Д. Глобализация: тревожные тенденции.* – Пер. с англ., М., Мысль, 2003. –

6. Тойнби А. Дж. *Цивилизация перед судом истории: Сборник. – Пер. с англ. – 2-е изд. – М.: Айрис-пресс. 2003.*
7. Гжегож В. Колодко. *Глобализация, трансформация, кризис – что дальше? – М., Магистр. 2011.*